

A legszebb éneket kerestem

SZŐCS KÁLMÁN LÍRÁJÁRÓL

Akárhonnán közelítünk Szőcs Kálmán művészetéhez, az első, ami szembetűnik: költészet és élet nagyfokú azonossága, egymásba játszása, egymást meghatározása. Közhangyall mondva: Szőcs Kálmánnak a költészete volt az élete, s az élete a költészete. Nem külső eseményeiben, helyekhez és időpontokhoz kapcsolható változásaiban — ezeket a költő legmeghittebb barátja, életrajzának legavatottabb ismerője sem igen olvashatná ki a versekből. Ha a válogatott kötet bevezetője nem beszélne róla, milyen állomásai voltak e pályának, ha nem említene a marosvásárhelyi diákéveket, a kiscsörgényi és parajdi tanárkodást, a bukaresti, majd vásárhelyi újságíróskodást — úgy tetszhetne, Szőcs Kálmánnak nem voltak sorsfordulatai, lakó-, munkahely s ami ezekkel együtt jár: életformaváltásai. A művekből szinte teljesen hiányzó eseményrajz és környezetfestés megállapodott, a változásokat kerülő egyéniséget sejtet. Vagyis nem volna igaz mégsem az előbb oly magabiztosan állított tétel, mégis távol-ság van Szőcs élete és költészete között? A magyarázatot nem a költő és a költői én különbsége, való és teremtetett világ egymásnak feleltetése, a művészi transzponálás módja, vagy a világszerűség Lukács György-i elve adná. Az ellentmondás nem több s főként nem más, mint amit Riesman amerikai szociológus a kívülről irányított társadalmi jellemről szólva megfogalmazott: e típus célkitűzései folyton változnak, ezeknek megfelelően cserélődnek munka- és állomáshelyei — beállítottsága azonban változatlan marad egész életén keresztül. Ilyen beállítottságra, ilyen, az objektív természetű, társadalmi, történelmi mozzanatok által a felnőttkorban már alig befolyásolt hajlamra, képességre épült Szőcs Kálmán lírája.

Jellemző már a kötet cím is, találóan választotta ki a szerkesztő Csiki László. *A legszebb éneket kerestem* — csupa általánosság a szóhasználatban, de felsőfok a jelzőben és egyes szám első személyre utalás az állítmányban. Szőcs stílusát, nyelvét végig ez jellemzi. Mintha nem akarna megküzdeni a kifejezés eredetiségéért, de még a pontosságáért sem, mintha tudomást sem vett volna a tartalmatlan, szólamos fordulatok, gondolati üresjáratok és elkoptatott fogalmak használatának veszélyeiről. Mintha költői jelentkezése nem éppen a sematizmusból való kilábalás idejével, az irodalmi derékhad megújulásával esett volna egybe. Szőcs a lehető legtermészetesebben él — első kötetében csakúgy, mint a későbbiekben — a közhelyekkel, nem törődik vele, hogy mondatai frázisszerűen hangzanak majd. Nincs tehát azon, hogy stílusát egyénítse, és mert az őt körülvevő világ változásairól is roppant kevés szava van — költészetének nyelve elvont fogalmiságú marad.

Mentségéül szolgáljon, hogy jórészt olyan időszakban alkotott — a *Csendes kiáltvány* című kötet kesergi is ezt —, amikor a nagy változásokra vágyó művész a „várazókészre születtem” önyugtató és önámító felismerésével csillapíthatta tett-vágyát, a történelmen kívülrekedve. Úgy tetszhetne, hogy ez a várazókészre kényszerített fordított önmaga felé, vagyis hogy menekvést jelentett számára a saját maga titkaiba való alámerülés. Az önmeghatározás szándékáról vagy valamiféle vivizsekcióról sem lehet azonban beszélni. Szőcs költészetének nem az a titka, Babiloncsal szólva, hogy a mindenséget vágyta volna versbe venni, de tovább magánál nem jutott. *A legszebb éneket kerestem* költője az önelemzésig sem jutott el, költői énje sem tárulkozott fel teljes mélységében. A személyiségnek nemcsak az őt körülvevő tárgyi világhoz való viszonya marad homályban, nemcsak az tűnik föl, hogy ebből az elkötelezettnek, sőt pártosnak induló költészetből mennyire hiányoznak a

nemzeti és nemzetközi politika aktuális vonatkozásai és eseményei. Az még az eddieknél is szembetűnőbb, hogy az élő, eleven emberek, a kortársak is hiányoznak. Nem külső igény, dogmatikus művészeteszmény diktálhatta volna ezt, de Szócs belső igénye mindenképp, hogy egy más életformához, más magatartáshoz való viszonyát kibeszélje, ezek tükrében mutassa meg önmagát. A társak, ismerősök és ismeretlenek, akikhez oly sűrűn fordul, a legkevesébe sem egyénítettek, az alakteremtésben még a sejtetésig, egy-egy jellegzetes mozdulat, érdeklődés, személyiségjegyek felvillantásáig sem megy el. Senki mást nem nevez néven, csak — önmagát.

A közösségi költő, *A hit* és a hozzá hasonló versek írója voltaképpen úgy hangoztatja pártos hitét, vetíti ki jövőeszményét, hogy hiányzik az éltető közeg ismerete, hiányzik a meggyőződésbe váltó tapasztalata. Folytonos önmegjelölése viszont a meg-növelt éntudat különösségére vet fényt. Különösségére, mert a vátesztudat, a próféta-szerep mindvégig idegen Szócsától. Nem vezetni, irányt mutatni akar, nem a folyton a cél elérését hajszoló lelkesültség, himnikus lobogás vagy ódai emelkedettség megszólaltatója. Az elégikus borongásé inkább és — egyik verscímét idézve — a „józan ének”-é. Józanság, amely lemondással társul, amely a cél elérését nem a jelenben, hanem a távolabbi jövőben látja, s amely a ma élők feladatát azokhoz a cseresznye-virágokhoz hasonlítja, amelyek „sohasem látják a gyümölcsöket” — ez a józan belátás és utópisztikus hit vezeti a költőt, ha a közösség nevében és érdekében beszél; és csupa panaszszó, csupa elégedetlenség, ha legszemélyesebb vágyait szembesíti a valósággal. Nem is szembesítés ez, futó összevetés inkább, könnyed párhuzamba állítás, amikor az elképzelés sem, a valóság sem körvonalazódik igazán, amikor testetlenül lebeg mindkettő, és csak a költő csalódottsága nyilvánvaló. A személyes tervek és kudarcok azonban az emberi élettevékenység roppant szűk körét vonják be: szinte kizárólag csak a barátságra és a szerelemre vonatkoznak. Ez a „szeretet-téma” viszont oly gyakorisággal van jelen Szócs Kálmán költészetében, hogy minden más témakört háttérbe szorít. Nem jár végig igazán széles skálát, a pólusokig nem megy el, mind a gyűlölködés, mind a könnyes meghatottság idegen tőle — a téma folytonos jelenléte monotonná, ugyanakkor egysikúvá, dimenzió nélkülivé teszi ezt a lírát. A téma ismétléséhez képest Szócs kevés változattal él a hangban, és kevés ötlettel a szerkesztésben, versindításban. Leginkább még a formákat változtatja. És mert az életrajzi motívumokat éppoly halványan rajzolja meg, miqt a társadalmi, természeti mozzanatok — ez a szeretetigény a hozzá tartozó szereteteszmével, szerelmi ideával együtt éppoly elvont, éppoly lebegő lesz, mint a közösségeszme a hozzá kapcsolódó társadalomképpel.

Sem a szeretetsóvárgó, sem a hittanúsító versek nem járnak tehát be ívelő pályát, metaforikus jelmezt is csak nagy ritkán kölcsönöznek, megmaradnak a fogalmi közlés szintjén. Az érzelmek dúsításáról-dúsulásáról, összetettebbé válásáról sem igen lehet beszélni. Valamilyen elmozdulás-módosulás mégis észlelhető itt. A szeretetvágy mániákus megszólaltatója a kitarulkozástól, a hiány bevallásától a magány szükségyszerűségének felismeréséig jut el. Rádöbben, hogy szeretetszomja csillapíthatatlan. „Ha valaki jó hozzám, azt ezer gyerek szereti általam” — mondja első kötetének címadó verse, a *Lelkemben gyermekkorosok*, az „örök” gyermek tulajdonságai közül nem a tisztaságot, nem is a kíváncsiságot emelve ki, hanem a melegségre vágyást, a törődés igényét, a nyílt feltárulkozást, érdekeltséget nélküli ragaszkodást. A gyermekmotívum — gyermek és költő én azonosítása — a későbbiekben is feltűnik, előbb mint negatívumok hordozója, mint olyan tényező, amely akadály a felnőtté válásnak, a szokásokhoz, a társadalmi élet formáihoz való igazodásnak (*Kettősség*). A gyermekhangot elfojtani, a gyermeki szemléletet megszüntetni — az elnémulással egyenlő az olyan kevés húrú költő számára, mint Szócs Kálmán. Tisztában van ezzel ő is, de ha nem volna is, az árvaságérzéstől úgysem tudna menekülni. S annál inkább rátör ez az érzés, minél inkább kitarulkozik. „Szétosztom minden melegem, de jönné hát, / valaki, hogy adjon ő is nekem” — vágyakozik az *Egy hosszú nyárról álmodom*, nem nagy költői invencióval, de a közhelyes fogalmazás mögött is a remény őszinteségével. S azzal a hittel, amelyet tételesen majd a jellegzetes műfajú és című *Szo-*

morú ének mond ki: minden ember életében az embersége a lényeg. Túl általános megfogalmazás ez ismét, fráziszerű a kijelentés, van valami kihívó azonban e közhely folytonos ismételtetésében. Nemcsak a lélek jóra, tisztességre hajlását mutatja, nem csupán a meghitt baráti és szerelmi kapcsolatokra vágyás szükségét — a kapcsolatok szűk területre szorulását, a magány feloldásának gátjait is. Az érzelmekre való állandó hivatkozás, a szeretethez való örökös fellebbezés is gátnak minősíthető. Akadálynak mások megítélésében. Szócs a hozzá való ragaszkodás mértéke szerint értékeli az embertársait. Az egyén nem akarati, értelmi tulajdonságai és képességei, nem is munkája, feladatvállalása szerint méretik meg, nem önálló, külön világában, nem a maga teljességében. Úgy tűnik fel, több ebben a mérlegelésben a bántó, a riasztó — főleg, ha vádba, vádaskodásba csap át a költő hangja. Mindemögött ott kísért az életidegenség szelleme is. Másfelől viszont igaz, hogy a művész szeretne fölülemelkedni a hétköznapi realitásokon — szeretetszomja, boldogságvágya a metafizikusba csap át. Vajda Jánossal szólva: az el nem nyert éden fájdalomtól teljesebben, intenzívebben éli át, mint az elvesztett édenét. „Örök sajgással válnak / a sosem érkezők” — keserű az *Akikkel egymást elkerültük*. Az *Elveszett tárgyak* viszont az ifjúság édeni állapotát idézi föl, az illúzióvesztéssel számol. Ez utóbbi példái a pálya vége felé gyarapodnak — számban sem, hangulatban sem oly meghatározóan azonban, mint a „mindig az a másik volt az igazi” metafizikai fájdalom. Ezzel párhuzamosan gyarapodnak a szemlélődő magatartás, a borongó hangulat versei, a korai szánvetés bizonyítékai.

A Csöndes kiáltványban, Szócs 1967-es, második kötetében szembeötlőek a reflexiók, gondolatforgácsok. Több motívum van jelen, megállapodott világértelmezésről, kiérlelt életszemléletről mégsem lehet beszélni. A létkérdések felvetése is elmarad. A bölcselkedésre való hajlam erősödésével valamiféle lehiggadás jelei mutatkoznak. „Atomvilág”-ot, „bamba sors”-ot, „huligán idő”-t, „tisztább indulók”-at említ a költő, távlatosabb gondolkodása, táguló világekbe bizonyosságul. A sorsnak való kivetettségre eszmél rá (*Rímes bánat*), a Tóth Árpád-i lélektől lélekig gondolatát fogalmazza újra (*A bőség asztalánál*), s megszólal az önvád, önbírálat hangja is. „Gyöngeségen tudatában / fordulok hozzátok, emberek” — eseng a *Csöndes kiáltvány*, nyitányaként az árvaságérzést, szeretetszomjat tartózkodóbban megfogalmazó verseknek. A *Világhatár* című szonettkoszorú Szerelem című darabjában a „tudom, egyhangú mondókám nagyon” felismeréséig jut el. S ennek az egyhangúságnak a konzekvenciáival igyekszik szembenézni ezután. A „magamnak is szokatlan lény vagyok” rezignált tudomásulvétele, az ostoba, elhibázott élet önvádja, a „Nagyobb a bánatom, mint amennyit magam érek” keserűsége szólal meg (*Tényleg utolsó ars poetica*) — s felkomorlanak az alkotói gondok, költészete eredetiségének és értelmének gyötrő kérdései is. A Sáriiban a Szabó Lőrinc-i „hasznos akarat” elvéhez látszik igazodni, aztán felvillannak a másolás, az utánzás kételyei (*Álmatlanul*), keserűen biztatja magát: „írtam is, nemcsak vizet zavartam, mint a tintahal” (*A legszebb éneket kerestem*), de számolnia kell a szidalmakkal és a visszhangtalansággal is (*Megszokom*) — az amúgy is túlérzékeny költőt az olvasói közöny, értetlenség jelei, aztán az utolsó előtti kötetét ért támadások még inkább sebezhetővé tették, még inkább szűk világába fordították vissza. Szócs Kálmán bezárkózott, mielőtt igazán kinyílt volna.

A *Papírhajók*, az 1968-as kötet a személyes bántódásokon, alkotói-emberi sérelmeken való fölülemelkedés lehetőségével biztatott, a „mindig menni, ha nincs is út” elszántságával, csakazértis-hitével, a szembeszegülés dacosságával — az *Új Kolumbusz*, a költő negyedik könyve (1971) keserű fintonba, kényszerű szerepjátzásba fordította ezt a hitet és elszántságot. A művész ironizáló, sőt szatirizáló hajlama erősödött fel, anélkül, hogy igazi tárgyára, témájára lelt volna ez a hajlam. Gunyoros, meghökkenítő ötletekkel lépett elő a Szócs-vers, egy-egy telitalálat értékű sor vagy szakasz, esetleg egy egész költemény sem leplezhette azonban, hogy az alkotások egy meghasonlás felé tartó művész kétségbeesett kísérletezése eredményeképp születtek. Eredményeképp is, mert tágult a költői szemhatár, mert témavariációkkal próbálkozott a megújulni igyekvő költő, mert az egyetemes kultúra nagyjainak többnyire

ironikus megjelenítése révén tisztult a máskor hol közhelyes, hol kádenciaszerű fogalmazás (*Horatius, Shakespeare, Heine*). És főként, mert az alakváltással együttjáró parabolikus megfogalmazás, áttételes költői beszéd önnön személyiségének mélyebb elemzésére, minden érzelgősségtől és önsajnálattától ment bemutatására ösztönözhetette (*Új Kolumbusz*). Ezt az esélyt hagyták figyelmen kívül azok, akiknek csak elmarasztaló szavuk volt Szócs Kálmán utolsó kötetéről. Az *Új Kolumbusz* és a *Játékaim* (1972) valóban nem szervesen illeszkedik a korábbi könyvekhez, jórészt csakugyan a költő „játékai” életik — a továbblépés, a folytathatóság lehetősége azonban ott van ezekben a kötetekben is. Hiszen a költői személyiségnek változatlanul azok az erői — vagy inkább: gyöngeségei — munkálnak, amelyek pályáján eddig is mozgatták.

Az értetlenséget tapasztalva viszont valamiféle végzetes magányérzet tör föl belőle, szeretetvágyát véglegesen csillapíthatatlannak, egyszersmind szégyellnivalónak gondolja. Adósnak hiszi magát, mindörökké, a hála adósnak (*Adások börtöne*), a lélektől lélekig jutás lehetetlenségének kínját éli át ismét, meghatározó motívum lesz a palack és a telefon, a kapcsolatteremtés jelképe (*Küldj milliárd palackot, Fehér telefon*). A *Töklámpás*, a halálát követő évben megjelent posztumusz kötet a panaszos énekektől hangos, az *Istenem, telefonáld!* meghallhatatlan segélykiáltásával remél kitörni szűkre zárt világából. Szócs Kálmán oda érkezett el, ahonnan elindult, de már a reménye sem maradt meg, hogy hívó szavára felelet jön. Be kellett valania: „nem tudok sehogyssem / kiigazodni, csak azt tudom, hideg van, // nagyon hideg van” (*Eltérítés*).

A fagy, a hó nemcsak a szeretetlenség jelképei már. Nemcsak az emberekben csalódott a költő. Az eszményeiben is. Az a Szócs ír *Szomorú közéleti verset*, aki első könyvében nagy eltökéltséggel nyilvánította ki: „Egy közös hitben, pártban lel hazára, / ki küzd, hogy nyarunk nyíljon szebben” (*A hit*). A minden egyre jobb lesz naiv hite, a Nap, a nyár, a fény motívumaival jelezhető megalapozatlan derűje, az „egy bánatos szem száz boldogba hull” erősen egyszerűsítő ember- és társadalomképe mind azt nyomatékosította, hogy Szócs közéleti versei a „szocializmus az én vallásom” tételére alapultak. Vagyis arra a tételre, amelyet „A munkáspártnak a valláshoz való viszonyáról” című írásában már Lenin a marxizmustól való eltérésként értelmezett. Ugyanitt prédikálóknak nevezte azt az író, aki „istenépítő szocializmus”-ról beszél. Nincs mit szépíteni: az induló Szócs Kálmán ilyen prédikáló költő volt. Hogy őszintén hitt, hogy nemes szándékok vezették, és hogy a Lelkemben gyermekkorosok megjelenése idején mások is láttatták sematikus párt és tömeg, jelen és jövő viszonyát — igaz. Hogy a küzdelmet, a harcot mind az egyéni, mind a társadalmi életből kiiktatta, hogy ellentmondásokban, robbanó ellentétekben nem gondolkodott — másokról is elmondható, jöllehet, a szimplifikálásnak ez a foka csak rá jellemző, a vele együtt emlegetettek, a Forrás második nemzedékére már nem. Utópisztikus, az emberi és társadalmi lényegszerűségeket figyelmen kívül hagyó elképzelésében feltűnik a jövő prakticista, anyagi érdekű szemlélete, együtt az egyén konfliktusok nélküli szellemi gyarapodásával és boldogulásával; a *Csendes merengés jövőnkéről* betelt álmokat, azaz — másik helyről idézve — tökélyt lát (*Van Gogh*), de a „tarka áruikkal éjjel-nappal nyitva” levő boltok képe is hozzátartozik a teljes öröm, a tökély tablójához.

A jellemző című második kötetben változni kezd a közéleti költő hangja is. Miként azonban a személyes gondjait panaszoló, privát közegű költeményeiben, a közéleti-politikai verseiben sem jut el érvényes felismerésekig, következtetésekig. Az önvizsgálat, a tudatos szembenézés itt is hiányzik. Az *Álmatlanul* nyíltan bevallja, hogy a művész nem a világ sorsán töpreng, csupán a magáén, a *Tisztaság* viszont egyenesen az életidegenség gondolatát veti föl. Szócs ekkor még a valóság és idea, művészi feltárás és megszépítés, realizmus és romantika fogalompárjaiból egyértelműen az utóbbiak fontosságát, mi több: egyedüli létjogosultságát hangsúlyozza. „Az élet szép, de szebb az ének” — árukkodik egy félsora költött és való világ különbségéről, s ha a sor folytatását is idézzük — „s majd hozzásimulnak a tervek”, tudniillik az ének-

hez — nyilvánvalóvá válik, hogy a „szebb” középfoka nem a művészi transzponálás nyomán született különbséget fejezi ki. Ellenkezőleg: a művész eszményítő szándékáról, az ideák és reáliák világának merev szembeállításáról, végső soron sematikus gondolkodásáról tanúskodik. Mégsem mondható azonban, hogy Szócs Kálmán a szó esztétikai és irodalompolitikai értelmében a sematizmus művészetének — azaz: állművészetének — jegyében alkotott volna. A sémákban gondolkodás végig jellemezte, a valóság tényleges arányait csak nagy ritkán tükrözte — egy-két kivételtől eltekintve hiányoztak azonban művészetéből az ideológiai tételek közvetlen illusztrálását célzó alkotások. Nem dogmákból gondolkodott — de egy dogmája volt: feltétel nélküli, tapasztalatokra nem épült, küzdelmekben nem edzett hite. Bizalma ezért is rendülhetett meg hamar: sokat, de következetlenül használt, egymásnak ellentmondó jelentésekkel is felruházott motívumával mondván: az ég korán befelhősödött fölötte. Előbb kicsinyítő értelemben kezdett beszélni jelképekről, szövegekről, szabott utatról (*Egyszer*), majd felrémlett előtte a festett semmiből varázslás lehetősége (*Csendes kiáltvány*) — a jelenségeket ragadta meg csupán, a lényegüket alig. Őszintén szakadhatott föl benne a sóhaj: „nagyon szeretnék tisztán látni néhány évre bár” (*Szók-ratész*).

Úgy látszott, programot is talált magának: a már idézett *türelem* programját. Feltűnt ezzel kapcsolatban az „elsüllyedt csatater”, a tétlenségre kárhoztatottság, a megkésettég nálunk is jól ismert gondolköre, nem azzal a fájdalmas iróniával azonban, mint az Elérhetetlen föld költőinél vagy Szócs más magyarországi nemzedéktársainál. Az ő *türelem* parancsa nem volt irónia tárgya: „Ó, kommunizmus, hallgasd, hogy árad feléd / e forradalmi türelem!” Hogy a „Légy türelemmel!” belső nyugtalanságból, feszültségből fakadt, hogy kimondatlanul is hozzátársult a Légy feyyelmezett! József Attila-i parancsa — jelzi a *Türelem* című vers Téli éjszakából kölcsönzött mottója, elárulja a „néma küzdelem” kifejezés, és sejtetik formai, alaki jegyek, a gyakori felkiáltójelek és infinitívusok például. Az önfegyelem, mely a csalódás késleltetett beismerését szolgálja, központi gondolata lesz a *Csokonai* című versnek is. A költőfelőld mezébe bújva így villantja fel esélyeit s inti egyszerűsre önmagát: „Lehetnék mézes s harcos szavú tollnok, / de lelke, népem mást akar. Ó, vérem, csendesedj!”

A későbbi kötetek alapján egyértelműnek látszik, hogy a *türelem* parancsára nem lehetett költészet építeni. Ám ezt a programot csupán csak elhagyni, s nem leszámolni vele — elkötelezett költészet megsínyli ezt is. A társadalomról nyújtott képe szükségszerűen töredezett lesz, gondolati analízis helyett reflexiókkal elégszik meg. Közérzetjelzésekkel valóságtükrözés helyett. Feltűnik például a Nagy László-i deres majális képzete a szonettkoszorú Idő című darabjában — anélkül, hogy igazán drámaian vetné föl a hitvesztés gondját; „közömbösség-hadsereg” vonulását nézi, anélkül, hogy látná az útnak indítókat, figyelné az okokat (*Modern bánat*); őrzíti a csinadratta, de belenyugvóan mondja, hogy meg kell szokni a harsányt, a hamist (*Vidám ének*); úgy sorakoztat egymás után tüneteket, jelenségeket, hogy összefüggéseikre, közös gyökerekre nem mutat rá. Az átfogó társadalomkép hiányzik. Emiatt nem rajzolódik ki az az út sem, amelyet a „pálmás, örök nyarak parázs”-ától (*Nyári part*) az ismétléssel nyomatékosított „nagyon hideg van” dermedt állapotáig megtett. A *Még egy panaszos ének* tanúsága szerint megkísértette még a végső kétely és kétségbeesés is. A „lehet... / kongó, üres üstök szóltottak profán imára” lehetőségével is számolt, és bár ez nem vezette hite megtagadásához, nihilizmushoz — emberi meghasonlása tartós maradt. A posztumusz kötet szomorú közéleti versei az alkotói gondokat nem sorolják elő, annál többször panaszolják el az úttévesztést, a „megérkeztünk... hova is?” bizonytalanságát.

Szócs Kálmán, a szeretetet sóvárgó ember és a hívő kommunista nem tudott leszámolni az évek során egyre csak gyülemelő kételyeivel. Leszármolt hát az életével. Csiki László, a költőbarát igazat állít a bevezetőben: A legszebb éneket kerestem szerzője valóban mindvégig önmaga kifejezéséért harcolt, s ez, „a maga szintjén”, sikerült is neki. Nem különösebben új s nem is minden ízében eredeti költészet az övé, de esendően emberi hangú és fájdalmasan tisztességes szándékú.